

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Savjet Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2015. godina. Ovaj prevod urađen je uz pomoć Fonda za ljudska prava Savjeta Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund) i nije obavezujući za Sud. Više informacija može se pronaći u punoj izjavi o autorskim pravima na kraju ovog dokumenta.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

ČETVRTO ODJELJENJE

PREDMET VELYO VELEV protiv BUGARSKE

Predstavka br. 16032/07)

PRESUDA
(Izvodi)

STRAZBUR

27. maj 2014. godine

Ova presuda postaće pravosnažna u okolnostima iznesenim u članu 44 stav 2 Konvencije. Ona može biti predmet redaktorskih izmjena.

U predmetu Velyo VeleV protiv Bugarske

Evropski sud za ljudska prava (Četvrto odjeljenje) zasijedajući u Vijeću u sastavu:

Ineta Ziemele, *Predsjednik*,

Päivi Hirvelä,

Ledi Bianku,

Nona Tsotsoria,

Zdravka Kalaydjieva,

Paul Mahoney,

Faris Vehabović, *sudije*,

i Françoise Elens-Passos, *Sekretar odjeljenja*,

Nakon vijećanja na zatvorenoj sjednici dana 6. maja 2014. godine izriče sljedeću presudu koja je usvojena toga dana:

POSTUPAK

1. Predmet je formiran na osnovu predstavke (br. 16032/07) protiv Republike Bugarske koju je 5. marta 2007. godine Sudu po članu 34 Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu: Konvencija) podnio državljanin Bugarske, g. Velyo Nikolaev VeleV (u daljem tekstu: podnosilac predstavke).

2. Podnosioca predstavke zastupala je g-đa E. Syarova, advokat sa praksom u Staroj Zagori. Bugarsku vladu (u daljem tekstu: Vlada) zastupala je njena Zastupnica, g-đa M. Kotseva iz Ministarstva pravde.

1. Podnosilac predstavke žalio se da mu nije dozvoljeno da nastavi obrazovanje dok je boravio u zatvoru Stara Zagora, čime je povrijeđeno njegovo pravo iz člana 2 protokola br. 1, te da se prema njemu postupalo kao prema "povratniku" prije pravosnažne osuđujuće presude u njegovom predmetu, čime je povrijeđeno njegovo pravo po članu 6 stav 2 Konvencije.

2. Dana 14. decembra 2010. godine Vlada je obaviještena o predstavci.

ČINJENICE**I. OKOLNOSTI PREDMETA**

5. Podnosilac predstavke rođen je 1977. godine u Staroj Zagori gdje i živi. 2003. godine on je osuđen za krivično djelo prevare i služio je kaznu u zatvoru Stara Zagora od 11. februara 2003. godine do 9. avgusta 2004. godine. Dana 1. oktobra 2004. godine uhapšen je pod sumnjom da je nezakonito posjedovao vatreno oružje. Između 29. novembra 2004. godine i

20. aprila 2007. godine bio je u pritvoru u zatvoru Stara Zagora, gdje je, kako je tvrdio, bio pritvoren sa zatvorenicima koji su bili "povratnici" (v. stav 20 ove presude).

6. Pošto nije bio završio srednju školu, podnosilac predstavke tražio je da bude upisan u školu koja je radila u zatvoru Stara Zagora. U avgustu 2005. godine on je predao pisani zahtjev upravniku zatvora Stara Zagora, tražeći da bude upisan u školu školske godine 2005/06. Nije dobio odgovor prije 15. septembra 2005. godine kada je počela školska godina, pa je ponovo pisao Upravniku 29. septembra 2005. godine, a i Ministarstvu prosvjete i Tužilaštvu (u Bugarskoj je tužilac nadležan da nadzire zakonitost izvršenja pritvora u periodu prije završetka suđenja i zatvorske kazne nakon izricanja osuđujuće presude). Podnosilac predstavke dobio je pismo od tužioca od 6. oktobra 2005. godine u kome se navodi da je zatvorska služba na propisan način uzela u obzir mogućnost da podnosilac predstavke nastavi školovanje, a u svjetlu njegove ranije kazne. Tužilac je dalje naveo da tvrdnja podnosioca predstavke u vezi sa tim da mu je odbijen pristup obrazovanju nije potvrđena. Podnosilac predstavke dobio je odgovor Ministarstva prosvjete datiran 24. oktobra 2005. godine. U tom dopisu se navodi da fizička lica lišena slobode (*лишени от свобода*) imaju pravo da nastave obrazovanje u zatvoru i nisu se posebno pominjala lica u pritvoru.

U međuvremenu, dana 19. oktobra 2005. godine podnosilac predstavke poslao je drugi zahtjev Upravniku zatvora, Ministarstvu prosvjete i tužiocu na žalbenom nivou. Dana 26. oktobra 2005. godine podnosilac predstavke podnio je zahtjev Upravniku zatvora tražeći ponovo da bude upisan u zatvorsku školu u školskoj godini 2005/06. Pozivajući se na dopis od 24. oktobra podnosilac predstavke tvrdio je da je Ministarstvo prosvjete priznalo njegovo pravo na pristup obrazovanju u zatvoru. Dana 7. decembra 2005. godine on je dobio odgovor koji je potpisao Načelnik Direktorata za izvršenje kazni Ministarstva pravde, kojim se njegov zahtjev odbija. U tom dopisu se, između ostalog, navodilo:

"Utvrđeno je da (podnosilac predstavke) još nije osuđen. Kada bude osuđen treba da bude prebačen u zatvor za povratnike.

Uključivanje povratnika u obrazovne i radne programe u zatvoru za lica koja nisu povratnici vodilo bi do povrede uslova da različite kategorije štićenika treba da budu odvojene i da zasebno učestvuju u popravnim programima..."

8. Dana 21. decembra 2005. godine podnosilac predstavke žalio se da su mu odbili upis u školu, tvrdeći da se, pošto mu nije izrečena druga zatvorska kazna, on nije mogao tretirati kao "povratnik". U pisanom podnesku on se eksplicitno pozvao na pravo na obrazovanje koje se garantuje članom 53 Ustava i članom 2 protokola br. 1 uz Konvenciju, te na pravilo 77 Standardnih minimalnih pravila UN za postupanje prema zatvorenicima, koja, između ostalog, predviđaju da "će se predvidjeti dalje obrazovanje svih zatvorenika koji od toga mogu imati koristi". Po mišljenju podnosioca predstavke Zakon o izvršenju kazni iz 1969. godine (v. stavove 15-19 ove

presude) uvodi obavezu vlastima da obezbijede pristup obrazovanju licima u pritvoru koja je jednaka obavezi da se taj pristup pruži zatvorenicima koji služe kaznu. Odbijanje zahtjeva podnosioca predstavke nije imalo legitiman cilj i bilo je suprotno Zakonu o prosvjeti i Konvenciji Ujedinjenih nacija protiv diskriminacije u obrazovanju (objavljenoj u Službenom listu 1963. godine). Tokom rasprave on je naveo da je drugim licima u njegovoj situaciji dozvoljeno da se obrazuju i da zatvorske vlasti nisu pokazale nijedan pravni osnov za odbijanje njegovog zahtjeva. Upravnik zatvora priznao je da je ranije bila praksa da se obezbijedi pristup školi, ali da je to prekinuto zbog bojazni vezanih za uticaj "povratnika" na lica koja nisu bila povratnici. Podnosiocu predstavke odbijen je pristup pošto je trebalo da bude tretiran kao "povratnik" u smislu Zakona o izvršenju kazni iz 1969. godine (v. stav 20 ove presude) i on nije mogao da pohađa školu jer bi tako bio u kontaktu sa licima koja nisu bila povratnici.

9. U presudi od 24. marta 2006. godine Regionalni sud u Staroj Zagori prihvatio je žalbu podnosioca predstavke i naredio Upravniku zatvora da ga uključi u zatvorski obrazovni program. Ovaj sud je našao, naročito, da je odbijanje Upravnika zatvora bilo bazirano na pretpostavci da je podnosilac predstavke bio "povratnik" i da, pošto je zatvor u Staroj Zagori bio za lica koja nisu bila povratnici, jeste bila dužnost zatvorske uprave da ga isključi iz programa u koje su bili uključeni drugi štićenici, od kojih većina nisu bili povratnici. Sud je našao da podnosilac predstavke nije mogao da se smatra "povratnikom" u smislu definicije date u članu 158 Zakona o izvršenju kazni jer, iako je njemu ranije bila izrečena zatvorska kazna, postupak koji se u tom trenutku vodio protiv njega i dalje je bio u toku i on još nije bio osuđen, niti mu je izrečena kazna drugi put. Pravilo kojim se propisuje da se u zatvoru "povratnici" drže odvojeno od lica koja nisu povratnici stoga nije moglo da se primijeni.

10. Upravnik zatvora žalio se na ovu presudu. On je tvrdio da je, prema principu različitog ophođenja prema različitim kategorijama zatvorenika, podnosilac predstavke bio smješten u grupu onih pritvorenih lica koja bi, u slučaju osuđujuće presude, ulazila u kategoriju "povratnika". Nadalje, zatvor Stara Zagora nije bio zatvor za "povratnike" i smještaj "povratnika", uključujući i da se prema licima u pritvoru postupa kao prema povratnicima predstavljao je izuzetak.

11. Prije ispitivanja žalbe, 9. avgusta 2006. godine podnosilac predstavke tražio je od Upravnika da ga upiše u zatvorsku školu za narednu školsku godinu koja je počinjala 15. septembra 2006. godine. Pošto nije dobio odgovor, dana 21. septembra 2006. godine on je sličan zahtjev predao Direktoratu za izvršenje kazni Ministarstva pravde.

12. Dana 26. septembra 2006. godine Vrhovni upravni sud donio je pravosnažnu presudu u odnosu na pritužbu podnosioca predstavke da je bio isključen iz škole. Pred Vrhovnim upravnim sudom, tužilac (koji se uključuje u sve postupke Vrhovnog suda) bio je mišljenja da je odluka

Regionalnog suda u Staroj Zagori bila ispravna i da žalbu Upravnika zatvora treba odbiti. Tužilac je dalje izrazio stav da su osnovi kasacione žalbe bili nejasni i da su se bazirali na netačnom tumačenju nadležnog prava, suprotnom tačnom tumačenju koje je dao prvostepeni sud u odluci protiv koje je uložena žalba. U svojoj odluci Vrhovni sud konstatovao je da je prije izmjena i dopuna iz 2002. godine, Zakon o izvršenju kazni propisivao obavezu obaveznog obrazovanja svih zatvorenika koji su mlađi od 40 godina. Važeće odredbe predviđale su obavezno obrazovanje samo za lica mlađa od 16 godina; a za lica starosti 16 godina i više postojala je obaveza države da obrazovanje stavi na raspolaganje onim zatvorenicima koji su željeli da učestvuju. Međutim, osuđeni zatvorenici imali su pravo po domaćem pravu na pristup obrazovanju samo ako su bili osuđeni na zatvorsku kaznu u trajanju od godinu dana i duže, da bi se obezbijedilo da imaju mogućnost da završe školsku godinu (v. stavove 15-19 ove presude). Vrhovni sud zaključio je:

"pravo na obrazovanje (obavezno ili dobrovoljno) predviđeno je i uređeno zakonima i drugim propisima Republike Bugarske isključivo u odnosu na lica koja su lišena slobode zbog pravosnažne osuđujuće presude (лишаване от свобода), a ne i u odnosu na lica lišena slobode u skladu sa mjerama zadržavanja u pritvoru (задържане под стража)".

Slijedi da je pitanje da li su zatvorske vlasti nezakonito smatrale podnosioca predstavke "povratnikom" nerelevantno.

3. Pozivajući se na ovu presudu, 6. novembra 2006. godine Direktor za izvršenje kazni odgovorio je na zahtjev podnosioca predstavke od 9. avgusta i 21. septembra 2006. godine, obavještavajući ga da će biti upisan u zatvorsku školu u školskoj godini 2006/07.

14. Nakon toga je podnosilac predstavke bio osuđen i izrečena mu je kazna zatvora za krivično djelo posjedovanja vatrenog oružja. Dana 20. aprila 2007. godine on je premješten iz zatvora Stara Zagora u zatvor Pazardjik da tamo odsluži kaznu. Vlada je obavijestila Sud da podnosilac predstavke nije predao nijedan zahtjev za učestvovanje u obrazovnim aktivnostima u tom zatvoru. Međutim, u svojim pisanim napomenama predatim Sudu, podnosilac predstavke naveo je da nije predao zahtjev jer u zatvoru Pazardjik nije bilo škole. Uz to, on je Sudu poslao dokumenta koja su pokazivala da je najmanje jedna zatvorenik koji se smatrao "povratnikom" uspješno učestvovao u obrazovnom programu u zatvoru Stara Zagora. Podnosilac predstavke pušten je iz zatvora Pazardjik dana 27. jula 2008. godine.

II. RELEVANTNO DOMAĆE PRAVO

A. Pristup zatvorenika obrazovanju

15. Tokom predmetnog perioda, pristup zatvorenika obrazovanju bio je uređen Zakonom o izvršenju kazni iz 1969. godine (koji je bio na snazi do juna 2009. godine; u daljem tekstu: Zakon iz 1969. godine); propisima o sprovođenju Zakona iz 1969. godine; Uredbom br. 2 od 19. aprila 1999. godine o statusu pritvorenih lica (koja je bila na snazi do 2007. godine, u daljem tekstu: Uredba); Nacionalnim zakonom o obrazovanju iz 1991. godine (u daljem tekstu: Zakon iz 1991. godine). Treba konstatovati da se prije 2002. godine status lica u pritvoru uređivao uredbama koje je izdavao Ministar pravde. Tokom 2002. godine ta su pravila ugrađena u Zakon iz 1969. godine. Izgleda da je Uredba nastavila da se koristi do 2006. godine kada su pospisi za sprovođenje Zakona iz 1969. godine zamijenjeni odredbama koje su detaljnije uređivale status lica u pritvoru.

16. Prije 2002. godine obrazovanje u zatvoru bilo je obavezno za zatvorenike mlađe od 40 godina (član 39(1) Zakona iz 1969. godine), ali samo kada su ta lica bila osuđena na zatvorsku kaznu od godinu dana i više (član 47(1) propisa za sprovođenje Zakona iz 1969. godine. Član 39(1) Zakona iz 1969. godine ukinut je 2002. godine ali je i dalje u upotrebi ostala odredba u propisima za sprovođenje.

17. Relevantne odredbe predviđale su tri različita režima za pristup obrazovanju. Prvo, zatvorenici starosti između 14 i 18 godina, smješteni u "popravne domove", a ne u zatvore, imali su pravo da pohađaju nastavu. Obrazovanje je bilo obavezno za zatvorenike od 16 godina i mlađe (v. član 39(3) Zakona iz 1969. godine i član 7(1) Zakona iz 1991. godine. Stariji osuđeni zatvorenici imali su pravo da traže da se uključe u obrazovne programe, a zatvorska uprava imala je obavezu da to obezbijedi (član 39(4) Zakona iz 1969. godine i član 75(1) propisa za sprovođenje Zakona iz 1969. godine. Prilikom prijema u zatvorsku instituciju zatvorske vlasti imale su obavezu da naprave procjenu individualnih potreba zatvorenika kada je riječ o obrazovanju (član 66a(1)(3) Zakona iz 1969. godine). Zatvorenici koji su bili uključeni u obrazovne aktivnosti i nisu radili imali su pravo da im se vrijeme provedeno u školi odbije od ukupne kazne na osnovu istih pravila kao za radne dane (član 103(4) Zakona iz 1969. godine).

18. Član 128 Zakona iz 1969. godine propisivao je da se u odsustvu drugih odredbi, odredbe Zakona iz 1969. godine koje se odnose na osuđene zatvorenike primjenjuju i na lica koja se nalaze u pritvoru. Slična odredba nalazi se i u propisima za sprovođenje Zakona iz 1969. godine (član 168).

19. U novo-donesenom Zakonu o izvršenju kazni i istražnom pritvoru iz 2009. godine (u daljem tekstu: Zakon iz 2009. godine) nalaze se slične odredbe. Propisano je da je obavezno uključivanje u obrazovni program osuđenih zatvorenika mlađih od 16 godina (član 162(1) Zakona iz 2009.

godine). Uprava je mogla da obezbijedi obrazovne programe za zatvorenike starije od tog uzrasta (član 162(2)). Uključivanje lica u pritvoru u obrazovne programe se "podstiče" (član 257(2)). I na kraju, vrijeme provedeno u školi trebalo je da se odbije od ukupne kazne na osnovu pravila koja su važila za dane rada (član 178(4)).

B. Povratnici

4. U relevantno vrijeme, član 158(1) Zakona iz 1969. godine predviđao je da, za svrhe tog zakona, termin "povratnici" znači:

" (a) lica koja su osuđena dva ili više puta na zatvorsku kaznu za krivično djelo učinjeno sa predumišljajem, gdje to nije iziskivalo kumulativnu kaznu..., ako su zapravo odslužili kaznu zatvora;

(b) lica koja su osuđena za krivično djelo koje se kvalifikuje kao opasno povratništvo."

Član 12 Zakona iz 1969. godine propisuje da "povratnici" svoje kazne služe u zasebnim institucijama. Član 8a(3) predviđa da se "popravne aktivnosti za različite kategorije zatvorenika obavljaju zasebno". "Povratnici" u smislu tog zakona mogu da se prebace u druge zatvore samo u izuzetnim slučajevima ako su se reformisali i ako nema opasnosti da će predstavljati negativan uticaj na druge zatvorenike (član 12(2) Zakona iz 1969. godine). Lica u pritvoru koja su ranije bila osuđena na zatvorsku kaznu i nisu rehabilitovana smještena su odvojeno od drugih pritvorenih lica (član 1306(1)(5) Zakona iz 1969. godine). Zakon iz 2009. godine sadrži slične odredbe.

II. RELEVANTNI DOKUMENTI SAVJETA EVROPE

A. Evropska zatvorska pravila

21. Evropska zatvorska pravila preporuke su Komiteta ministara državama članicama Savjeta Evrope za minimum standarda koje treba primjenjivati u zatvorima. Države se podstiču da se rukovode ovim Pravilima u svom zakonodavstvu i politikama i da obezbijede široku distribuciju pravila svojim sudskim vlastima, zatvorskom osoblju i štićenicima.

1. Preporuka br. 87(3) Evropskih zatvorskih pravila

22. Evropska zatvorska pravila iz 1987. godine usvojio je Komitet ministara Savjeta Evrope 12. februara 1987. godine. U njima su se nalazile sljedeće odredbe koje su se, između ostalog, odnosile na zatvorenike kojima nije suđeno:

"11.1 U raspoređivanju zatvorenika u različite institucije ili režime, mora se na pravi način uzeti u obzir njihova pravosudna i pravna situacija (da li je riječ o neosuđenim ili osuđenim licima lišenim slobode, licima koja su krivično djelo počinila prvi put ili često čine krivična djela, licima sa kratkom kaznom ili sa dugom kaznom), te o posebnim uslovima njihovog tretmana, njihovim medicinskim potrebama, polu i starosti.

...

3. u principu, neosuđena lica lišena slobode biće pritvorena odvojeno od osuđenih zatvorenika ukoliko ne daju svoju saglasnost da budu smještena ili uključena zajedno sa njima u organizovane aktivnosti koje im koriste.

...

91. Ne dovodeći u pitanje zakonita pravila za zaštitu slobode pojedinaca ili propisivanje postupaka koje treba poštovati kada je riječ o neosuđenim licima lišenim slobode, ta lica, za koja se pretpostavlja da su nevinna dok se ne utvrdi njihova krivica, moraju se ... tretirati bez ograničenja, izuzev onih koja su neophodna za kazneni postupak i bebjednost institucije.

...

96. Neosuđenim licima lišenim slobode mora se, kadgod je to moguće, ponuditi prilika da rade, ali oni nemaju obavezu da rade. Oni koji odluče da rade moraju biti plaćeni kao i drugi zatvorenici. Ukoliko postoji mogućnost obrazovanja ili stručne obuke za neosuđena lica lišena slobode, oni se podstiču da te mogućnosti iskoriste."

2. Preporuka br. (89) 12 o obrazovanju u zatvoru

23. Dana 13. oktobra 1989. godine Komitet ministara donio je preporuku o obrazovanju u zatvoru. Preambula te preporuke glasi:

"Uzimajući u obzir da pravo na obrazovanje predstavlja temeljno pravo;

imajući u vidu važnost obrazovanja u razvoju pojedinca i zajednice;

shvatajući naročito da je veliki broj zatvorenika imao veoma malo uspjeha u dosadašnjem obrazovanju i da zbog toga ima potrebu za obrazovanjem;

uzimajući u obzir da obrazovanje u zatvoru pomaže da zatvori budu što humaniji i poboljšava uslove boravka u zatvoru;

uzimajući u obzir da je obrazovanje u zatvoru veoma važan način olakšavanja povratka zatvorenika u zajednicu;

Prepoznajući da u praktičnoj primjeni određenih prava ili mjera, u skladu sa preporukama koje slijede, razlika između zatvorenika i pritvorenih lica mogu biti opravdana;

uzimajući u obzir Preporuku br. R (87) 3 o Evropskim zatvorskim pravilima i Preporuku br. R (81) 17 o politici za obrazovanje odraslih".

Preporuka, između ostalog, dalje navodi:

"1. Svi zatvorenici moraju imati pristup obrazovanju, koje se sastoji od školskih predmeta, stručnog obrazovanja, kreativnih i kulturnih aktivnosti, fizičkog obrazovanja i sporta, društvenog obrazovanja i biblioteke;...

4. Svi lica uključena u vođenje zatvorskog sistema i upravljanje zatvorima treba da olakšaju i pomognu obrazovanje u najvećoj mogućoj mjeri;...

6. Treba uložiti sve napore da se podstaknu zatvorenici da aktivno učestvuju u svim aspektima obrazovanja;...

17. Sredstva, oprema i nastavno osoblje koje je potrebno da bi se zatvorenicima omogućilo da dobiju odgovarajuće obrazovanje treba da se stave na raspolaganje."

3. Preporuka br. R (2006) 2 o Evropskim zatvorskim pravilima

24. Dana 11. januara 2006. godine Komitet ministara Savjeta Evrope donio je novu verziju Evropskih zatvorskih pravila, konstatujući da pravila iz 1987. godine "treba suštinski revidirati i ažurirati da bi se uzela obzir dešavanja do kojih je došlo u kaznenoj politici, praksi određivanja kazni i ukupnom upravljanju zatvorima u Evropi". Pravila iz 2006. godine sadrže sljedeće osnovne principe

"Osnovni principi

1. Sva lica koja su lišena slobode moraju biti tretirana sa poštovanjem prema njihovim ljudskim pravima.

2. Lica lišena slobode zadržavaju sva prava koja im nisu zakonski oduzeta odlukom kojom im se izriče kazna ili im se određuje pritvor.

3 Ograničenja koja se postavljaju licima lišenim slobode moraju biti minimalna nužna i srazmjerna legitimnom cilju zbog koga su uvedena.

4. Zatvorski uslovi kojima se krše ljudska prava zatvorenika ne mogu se opravdati nedostatkom resursa.

5. Život u zatvoru biće kolikogod je moguće sličan pozitivnim aspektima života u zajednici.

6. Svako lišenje slobode vodiće se tako da olakša reintegraciju u slobodno društvo lica koja su lišena slobode. ...

Područje djelovanja i primjena

...

10.2 U principu, lica kojima su pritvor odredile sudske vlasti i lica koja su lišena slobode nakon što je u odnosu na njih donesena osuđujuća presuda treba da budu lišena slobode samo u zatvorima, tj. u institucijama koje su rezervisane za lica lišena slobode iz ove dvije kategorije.

Raspoređivanje i smještaj

...

18.8. U odlučivanju da se zatvorenici smjeste u naročite zatvore ili u naročita odjeljenja u nekom zatvoru mora se na odgovarajući način uzeti u obzir potreba da se odvoje:

- a. neosuđeni od osuđenih zatvorenika;
- b. muškarci od žena; i
- c. mlađi punoljetni zatvorenici od starijih zatvorenika.

18.9 Moguća su odstupanja od obaveze za odvojenim smještajem u smislu stava 8 da bi se zatvorenicima omogućilo da zajednički učestvuju u organizovanim aktivnostima, ali takve grupe uvijek moraju biti odvojene tokom noći, osim ukoliko se oni ne slože da budu smješteni zajedno, a uprava zatvora procijeni da je to u najboljem interesu svih zatvornika o kojima je riječ.

...

Obrazovanje

28.1 Svaki zatvor mora da nastoji da svim zatvorenicima omogući pristup obrazovnim programima koji su što je moguće sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe, istovremeno vodeći računa o njihovim težnjama.

28.2. Prioritet se mora dati zatvorenicima koji imaju potrebu za opismenjavanjem i onima koji nemaju osnovno ili stručno obrazovanje.

28.3 Posebna se pažnja poklanja obrazovanju mlađih zatvorenika i onih sa posebnim potrebama.

28.4 Obrazovanje ne smije da ima manji status od rada u zatvorskom režimu i zatvorenici ne smiju da budu finansijski ili na neki drugi način oštećeni zato što učestvuju u obrazovanju.

28.5. Svaka institucija mora da ima biblioteku koju mogu koristiti svi zatvorenici i koja je adekvatno opremljena velikim nizom različitih rekreativnih i obrazovnih izvora, knjiga i drugih medija.

28.6 Kadgod je to moguće, zatvorska biblioteka treba da bude organizovana u saradnji sa bibliotečkim službama zajednice.

28.7 Što je više moguće, obrazovanje zatvorenika mora da:

a. bude integrisano u sistem obrazovanja i stručnog osposobljavanja zemlje tako da nakon oslobađanja zatvorenici mogu da nastave obrazovanje i stručno osposobljavanje bez teškoća; i

b. se odvija pod pokroviteljstvom eksternih obrazovnih institucija.

...

Neosuđena lica lišena slobode

Pristup neosuđenim licima lišenim slobode

95.1 Na režim za neosuđena lica lišena slobode ne smije da utiče mogućnost da će oni u budućem periodu biti osuđeni za krivično djelo.

95.2 Pravila iz ovog dijela predviđaju dodatne zaštitne mehanizme za neosuđena lica lišena slobode.

95.3 U postupanju sa neosuđenim licima lišenim slobode zatvorske se vlasti moraju rukovoditi pravilima koja se primjenjuju na sve zatvorenike i moraju omogućiti neosuđenim licima lišenim slobode da učestvuju u raznim aktivnostima predviđenim u tim pravilima.

...

Pristup režimu za osuđene zatvorenike

101. Ukoliko neosuđeno lice lišeno slobode traži da mu bude dozvoljeno da se na njega primijeni režim za osuđene zatvorenike, zatvorske vlasti moraju koliko god je to moguće udovoljiti takvom zahtjevu."

PRAVO

...

II. MERITUM

A. Navodna povreda člana 2 Protokola br. 1 uz Konvenciju

26. Podnosilac predstavke žalio se da mu je bio uskraćen pristup školi u zatvoru u Staroj Zagori, što je predstavljalo povredu člana 13 Konvencije i člana 2 Protokola br. 1 uz Konvenciju. Sud smatra da ovu pritužbu treba ispitati po članu 2 Protokola br. 1, koji glasi

"Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje. U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da obezbijedi obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vjerskim i filozofskim uvjerenjima."

1. Argumenti strana

27. Podnosilac predstavke naveo je da domaće zakonodavstvo nije eksplicitno branilo licima u pritvoru da učestvuju u obrazovnom programu zatvora i da je stoga prema njemu trebalo da se postupa na isti način kao prema osuđenim zatvorenicima i da mu se dozvoli pristup obrazovanju. Naročito je, po njegovom mišljenju, na sva lica lišena slobode trebalo da se primjenjuju odredbe koje se odnose na pristup osuđenih zatvorenika obrazovnim kapacitetima. U svom podnesku, domaće vlasti tumačile su relevantne odredbe na pogrešan način i zbog toga su prema njemu postupile diskriminatorski; ograničile su njegova prava više nego što je bilo neophodno za svrhe njegovog lišenja slobode; i automatski su ga i proizvoljno lišile prava na obrazovanje.

28. Podnosilac predstavke takođe je imao prigovor na osnove na koje su se pozvale zatvorske vlasti i Vlada u svojim zapažanjima, naime, da je njega kao lice za koje je postojala vjerovatnoća da će biti osuđeno kao "povratnik" bilo opravdano isključiti iz škole u interesu lica koja nisu bila povratnici koja su pohađala tu školu. On je istakao da je tokom perioda u kome je on bio lišen slobode u Staroj Zagori bilo osuđenih zatvorenika koji su bili klasifikovani kao "povratnici", a koji su pohađali zatvorsku školu. U svom podnesku time je pokazao da princip odvajanja "povratnika" od drugih zatvorenika nije poštovan. Nadalje, podnosilac predstavke obrazložio je da je bilo nelogično isključiti ga iz škole na osnovu toga što je za njega, kao neosuđeno lice lišeno slobode, postojala mogućnost da će biti oslobođen i da će morati da ode prije završetka školske godine. Tom prilikom, on je proveo gotovo dvije pune školske godine u pritvoru u zatvoru u Staroj Zagori. Da su zatvorske vlasti imale bilo kakvih sumnji u vezi sa trajanjem njegovog pritvora, mogle su da se raspitaju kod Tužilaštva. Podnosilac

predstavke naveo je da je do trenutka donošenja osuđujuće presude protiv njega on imao pravo na pretpostavku nevinosti i da nije trebalo da mu bude uskraćeno pravo na obrazovanje tokom tog perioda. Kada je bio osuđen i premješten u zatvor Pazardjik, on nije mogao da se obrazuje jer u tom zatvoru nije bilo škole.

29. Vlada je navela da je, u skladu sa sudskom praksom Suda, na domaćim vlastima da urede i planiraju obrazovne kapacitete u svojoj zemlji. Odluka zatvorskih vlasti da podnosioca predstavke isključe iz zatvorske škole bila je razumna, s obzirom na potrebu da se primjene različiti standardi i uslovi u odnosu na različite kategorije zatvorenika. Lišenje slobode podnosioca predstavke u zatvoru u Staroj Zagori, otvorenom zatvoru primarno osmišljenom za lica koja nisu povratnici, predstavljalo je izuzetak i u to vrijeme je bilo nejasno koliko dugo će on nastaviti da bude lišen slobode upravo u tom zatvoru. Prvo, Vlada je tvrdila da za podnosioca predstavke koji je bio u pritvoru nije bilo prikladno da pohađa školu sa osuđenim zatvorenicima. Nadalje, prema odredbama Zakona o izvršenju kazni koji je bio na snazi u to vrijeme, licima u pritvoru nije bilo dozvoljeno da se upišu u zatvorsku školu ukoliko nije bilo sigurno da će ostati u zatvoru najmanje jednu školsku godinu. Drugo, pošto je podnosilac predstavke bio lice u pritvoru, izloženo riziku da mu bude izrečena kazna kao "povratniku" nakon donošenja osuđujuće presude, bilo je prikladno da se na njega primjenjuju pravila koja se primjenjuju na zatvorenike "povratnike" (v. stav 20 ove presude). Da to nije učinjeno, zatvorske vlasti ne bi mogle u potpunosti da zaštite zatvorenike koji nisu bili povratnici od kontakta sa "povratnicima". Uz to, popuštanje u primjeni pravila na "povratnike" oslabilo bi odvratajući efekat zatvorske kazne. Da je podnosilac predstavke kasnije bio oslobođen, on bi odmah bio pušten na slobodu i njegova isključenost iz zatvorske škole prestala bi da utiče na njega. I na kraju, Vlada je naglasila da, nakon njegovog prebacivanja u zatvor u gradu Pazardjik, podnosilac predstavke nije podnio zahtjev da učestvuje u obrazovnim aktivnostima tamo.

C. Ocjena Suda

(a) Opšti principi

30. Sud će početi isticanjem da zatvorenici generalno gledano nastavljaju da uživaju sva temeljna prava i slobode koje se jemče Konvencijom osim prava na slobodu, pri čemu zakonski izrečen pritvor izričito ulazi u područje djelovanja člana 5 Konvencije. Na primjer, zatvorenici ne smiju biti zlostavljani, podvrgnuti nečovječnom ili ponižavajućem kažnjavanju ili uslovima koji su suprotni članu 3 Konvencije; oni nastavljaju da uživaju pravo na poštovanje porodičnog života, pravo na slobodu izražavanja, pravo na ispovijedanje svoje vjere, pravo na djelotvoran pristup advokatu ili sudu za svrhe člana 6, pravo na poštovanje prepiske i pravo na brak. Svako

ograničenje ovih ili drugih prava mora biti opravdano, iako takvo opravdanje može da se nađe i u razlozima bezbjednosti, naročito sprečavanja kriminala i nereda, što neizbježno proizlazi iz okolnosti boravka u zatvoru (v. *Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, (br. 2) (GC), br. 74025/01, stav 69, ECHR 2005-IX, i predmeti koji su tu citirani; v. također *Stummer protiv Austrije* (GC), br. 37452/02, stav 99, ECHR 2011). U presudi u predmetu *Hirst*, koji je citiran u tekstu ove presude, stav 70, Sud je naveo da "nema... riječi o tome da zatvorenik gubi svoja prava koja ima po Konvenciji samo zato što ima status lica lišenog slobode nakon osuđujuće presude". Ovaj princip se primjenjuje *a fortiori* u odnosu na lice, kao što je podnosilac predstavke tokom perioda o kome je riječ, koje nije osuđeno i koje mora, stoga, da uživa pretpostavku nevinosti (v. na primjer, *Laduna protiv Slovačke*, br. 31827/02, stavovi 64 i 67, ECHR 2011).

31. Što se tiče prava na obrazovanje, iako član 2 Protokola br. 1 ne može da se tumači kao da uvodi obavezu Stranama ugovornicama da uspostave ili subvencioniraju posebne obrazovne ustanove, svaka država koja to uradi ima obavezu da omogući djelotvoran pristup takvim ustanovama. Drugim riječima, pristup obrazovnim institucijama koje postoje u određenom trenutku sastavni je dio prava izloženog u prvoj rečenici člana 2 Protokola br. 1 (v. Predmet "*koji se odnosi na određene aspekte zakona o korišćenju jezika u obrazovanju u Belgiji*", presuda od 23. jula 1968. godine, Serija A br. 6, stavovi 3-4; *Ponomaryovi protiv Bugarske*, br. 5335/05, stav 49, ECHR 2011; i *Catan i drugi protiv Republike Moldavije i Rusije* (GC), br. 43370/04, 8252/05 i 18454/06, stav 137, ECHR 2012 (izvodi)). Ove odredbe primjenjuju se na osnovno, srednje i visoko obrazovanje (v. *Leyla Şahin protiv Turske* (GC), br. 44774/98, stavovi 134 i 136, ECHR 2005-XI).

32. Sud, međutim, priznaje da, uprkos njegovom značaju, pravo na obrazovanje nije apsolutno, već da može da podliježe ograničenjima. Pod uslovom da se ne povređuje suština ovog prava, ta ograničenja su dozvoljena implicitno pošto pravo pristupa "po samoj svojoj prirodi iziskuje da ga uredi država". Da bi obezbijedio da ograničenja koja su izrečena ne umanjuju predmetno pravo u toj mjeri da štete samoj njegovoj suštini i uskraćuju mu djelotvornost, Sud se mora uvjeriti da su ta ograničenja predvidiva za lica na koja se odnose i da imaju legitiman cilj. Međutim, za razliku od stava u odnosu na članove 8 do 11 Konvencije, Sud nije obavezan iscrpnom listom "legitimnih ciljeva" po članu 2 Protokola br. 1. Nadalje, smatra se da je ograničenje u skladu sa članom 2 Protokola br. 1 samo ako postoji razuman odnos srazmjernosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se ograničenjem pokušao postići. Iako je konačna odluka o poštovanju uslova Konvencije u rukama Suda, strane ugovornice imaju određeno polje slobodne procjene u ovoj oblasti (v. *Catan*, citirano ranije u tekstu ove presude, stav 140, i tu citirani predmeti).

33. Tačno je da je obrazovanje djelatnost koju je složeno organizovati i skupo voditi, a da su resursi koje vlasti mogu da opredijele za obrazovanje

nužno ograničeni. Takođe je tačno da u donošenju odluka o tome kako urediti pristup obrazovanju država mora da postigne ravnotežu između obrazovnih potreba lica u njenoj nadležnosti sa jedne strane i svojih ograničenih kapaciteta da ih zadovolji sa druge strane. Međutim, Sud ne može da previdi činjenicu da, za razliku od nekih drugih javnih službi, obrazovanje predstavlja pravo koje uživa direktnu zaštitu po Konvenciji. To je takođe veoma posebna vrsta javne službe, koja ne samo da direktno koristi licima koja je koriste, već služi i širim društvenim ciljevima. Zaista, Sud je već imao prilike da istakne da je "u demokratskom društvu, pravo na obrazovanje... prijeko potrebno za unapređivanje ljudskih prava (i) da igra... ulogu od fundamentalnog značaja..." (v. *mutatis mutandis*, *Ponomaryovi protiv Bugarske*, br. 5335/05, stav 55, ECHR 2011).

(b) Primjena ovih principa na činjenice ovog konkretnog predmeta

34. Iako Sud zna za preporuke Komiteta ministara koje kažu da obrazovni kapaciteti treba da se stave na raspolaganje svim zatvorenicima (v. stavove 21-24 ove presude), Sud podsjeća da član 2 Protokola br. 1 ne obavezuje strane ugovornice da organizuju obrazovne kapacitete za zatvorenike kada takvi kapaciteti već ne postoje (v. *Natoli protiv Italije*, br. 26161/95, odluka Komisije od 18. maja 1998. godine, bez izvještaja i *Epistatu protiv Rumunije*, br. 29343/10, stav 63, 24. septembar 2013). Međutim, konkretna pritužba podnosioca predstavke odnosi se na odbijanje da mu se da pristup obrazovnoj instituciji koja je već ranije postojala, naime školi u zatvoru Stara Zagora. Kako je navedeno ranije u tekstu ove presude, pravo pristupa već postojećoj obrazovnoj instituciji ulazi u područje djelovanja člana 2 Protokola br. 1. Svako ograničavanje ovog prava moralo je, stoga, da bude predvidivo, da ima legitiman cilj i da bude srazmjerno tom cilju (v. stav 32 ove presude). Iako član 2 Protokola br. 1 ne uvodi pozitivnu obavezu da se obezbijedi obrazovanje u zatoru u svim okolnostima, kada je takva mogućnost na raspolaganju, ona ne treba da bude predmet proizvoljnih i nerazumnih ograničenja.

35. Sud nalazi da je otvoreno za sumnju da li je ograničenje postavljeno podnosiocu predstavke bilo dovoljno predvidivo za svrhe člana 2 Protokola br. 1. Relevantni zakonodavni okvir predviđao je da osuđeni zatvorenici starosti 16 godina i više imaju pravo, na zahtjev, da budu uključeni u obrazovne programe i da, ukoliko jasna pravila da treba da bude suprotno na postoje, odredbe koje se odnose na osuđene zatvorenike treba da se jednako primjenjuju na pritvorena lica. Jedina izričita odredba koja se odnosi na prava lica u pritvoru na obrazovanje bila je ta da zatvorske vlasti treba da "podstiču" učešće pritvorenih lica u obrazovnim programima (v stavove 15-19 ove presude).

Nepostojanje jasnoće zakonskog okvira vidi se u činjenici da su tokom domaćeg postupka i postupka pred ovim Sudom domaće vlasti navodile razne razloge za odbijanje zahtjeva podnosioca predstavke da se upiše u

školu. Njegov zahtjev odbio je Direktorat za izvršenje kazni Minsitarstva pravde jer će "kada bude osuđen" on biti prebačen u zatvor za "povratnike" i da bi u međuvremenu njegovo miješanje sa licima koja nisu povratnici u zatvorskoj školi povrijedilo zakonski propisan uslov da treba odvajati "povratnike" zatvorenike od zatvorenika koji to nisu (v. stav 7 ove presude). Zbog toga je Upravnik zatvora takođe odbio njego zahtjev po sličnim osnovama (v. stav 8 ove presude). Kada se podnosilac predstavke žalio na odluku zatvorskih vlasti da ga isključe iz škole, Regionalni sud Stare Zagore našao je da on ne može da bude klasifikovan kao "povratnik" i naredio je Upravniku zatvora da ga primi u školu. Na dalju žalbu Upravnika zatvora, Vrhovni upravni sud poništio je presudu Regionalnog suda, na osnovu toga da podnosilac predstavke nema pravo da učestvuje u obrazovnom programu zatvora jer je pravo na obrazovanje predviđeno relevantnim zakonima kao pravo koje se primjenjuje isključivo na lica lišena slobode po pravosnažnoj osuđujućoj presudi, a ne na pritvorena lica (v. stav 12 ove presude).

37. Uz to, tokom postupaka pred ovim Sudom, Vlada se pozvala na tri različita osnova da opravda isključivanje podnosioca predstavke iz škole. Prvo, oni su naveli da nije bilo prikladno da on, kao lice u pritvoru, pohađa školu sa osuđenim zatvorenicima. Drugo, oni su naveli da nije bilo prikladno da podnosilac predstavke, kao lice u pritvoru čiji je period pritvora prije suđenja neograničen, pohađa školu koja je namijenjena osuđenim zatvorenicima koji služe zatvorsku kaznu od 12 mjeseci i više. Treće, oni su obrazložili da, pošto je kod podnosioca predstavke postojao rizik da će mu biti izrečena kazna kao "povratniku", ne bi bilo u interesu osuđenih zatvorenika koji nisu bili "povratnici" i koji su pohađali školu da se podnosiocu predstavke dozvoli da pohađa nastavu.

38. Po mišljenju Suda, vrijedno je pažnje da Vlada nije potkrijepila svoje argumente nijednim dokazom koji se odnosi na uslove koji su se primjenjivali u zatvoru Stara Zagora. Potreba da se podnosilac predstavke zaštiti tako što će biti odvojen od osuđenih zatvorenika, jer je imao status pritvorenog lica, nije bila osnov na koji su se zatvorske vlasti pozvale kada su odbacile zahtjeve podnosioca predstavke. Štaviše, bilo je jasno iz mnogih zahtjeva podnosioca predstavke da mu se dozvoli da pohađa školu da on nema primjedbi na učestvovanje u toj aktivnosti zajedno sa osuđenim zatvorenicima. U materijalu koji je pred Sudom nema dokaza koji bi pokazali da bi došlo do bilo kakve štete po lica u pritvoru u kontrolisanom i nadziranom okruženju učionice, a ni da su lica u pritvoru držana odvojeno od osuđenih zatvorenika ili "povratnika" u zatvoru Stara Zagora i, ako jesu, da se to odvajanje primjenjivalo na sve aspekte režima u okviru tog atvora.

39. Drugi osnov na koji se pozvala Vlada bio je neodređenost trajanja pritvora i uslov propisan u domaćem pravu da zatvorenici moraju služiti kaznu od godinu dana i duže da bi mogli da se upišu u zatvorske škole. Međutim Vlada nije objasnila zašto je to bio neophodan uslov za prijem u zatvorsku školu. Kada je riječ, konketno, o licima u pritvoru kao što je

podnosilac predstavke, Sud smatra da činjenica da krajnja dužina njihovog pritvora nije sigurna na početku ne treba da se koristi kao opravdanje da im se uskrati pristup obrazovnim kapacitetima, osim možda u slučajevima gdje je jasno iz nekog razloga da će taj pritvor biti kratkog trajanja. Štaviše, Vlada nije pružila Sudu nikakve statističke podatke u vezi sa raspoloživošću resursa u školi kojima bi se opravdala, na primjer, politika koncentrisanja ograničenih resursa na one zatvorenike koji služe najduže kazne.

5. I na kraju, što se tiče osnova na koje se pozvala Vlada, naime, potrebe da se podnosilac predstavke drži odvojeno od drugih zatvorenika zbog rizika da će možda biti osuđen kao "povratnik", Sud smatra da to nije legitiman razlog, pošto je tokom vremena o kome je ovdje riječ on bio neosuđeno lice lišeno slobode i imao je pravo na poštovanje pretpostavke nevinosti.

41. Sud stoga smatra da nijedan od osnova na koji se pozvala Vlada nije uvjerljiv, naročito pošto nisu potrijepljeni nikakvim dokazima koji bi se odnosili na precizne modalitete pružanja pristupa obrazovanju u zatvorskoj školi u Staroj Zagori. S druge strane vage mora se postaviti nesumnjivi interes podnosioca predstavke da završi srednju školu. Vrijednost pružanja obrazovanja u zatvoru, i za pojedinačne zatvorenike, a i za zatvorsko okruženje i društvo u cjelini nešto je što je prepoznao Komitet ministara Savjeta Evrope u svojim preporukama o obrazovanju u zatvoru i u Evropskim zatvorskim pravilima (v. stavove 21-24 ove presude).

42. U ovom konkretnom predmetu Vlada nije pružila ni praktične razloge, koji bi se na primjer bazirali na nedostatku resursa u školi, ni jasno obrazloženje pravnih osnova za ograničenje koje je postavljeno podnosiocu predstavke. U tim okolnostima, na osnovu dokaza koje je imao pred sobom, Sud nalazi da odbijanje da se podnosilac predstavke upiše u školu u zatvoru Stara Zagora nije bilo dovoljno predvidivo, nije imalo legitiman cilj i nije bilo srazmjerno tom cilju. Slijedi da je u ovom predmetu došlo do povrede člana 2 Protokola br. 1.

...

IZ NAVEDENIH RAZLOGA, SUD, JEDNOGLASNO

1. *Proglašava* predstavku prihvatljivom;

2. *nalazi* da je došlo do povrede člana 2 Protokola br. 1 uz Konvenciju;

...

Presuda je sačinjena na engleskom jeziku i objavljena u pisanoj formi 27. maja 2014. godine po pravilu 77 stavovi 2 i 3 Poslovnika Suda.

Françoise Elens-Passos
Sekretar

Ineta Ziemele
Predsjednik

© Savjet Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2015. godina.

Zvanični jezici Evropskog suda za ljudska prava su engleski i francuski. Ovaj prevod urađen je uz pomoć Fonda za ljudska prava Savjeta Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). On nije obavezujući za Sud i Sud ne preuzima odgovornost za njegov kvalitet. Prevod se može preuzeti sa baze podataka o sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) ili sa bilo koje druge baze podataka kojoj ga je Sud dostavio. Prevod se može reprodukovati za nekomercijalne svrhe pod uslovom da se navede puni naziv predmeta, sa gore navedenom izjavom o autorskim pravima i pominjanjem Fonda za ljudska prava. Ukoliko je namjera da se bilo koji dio ovog prevoda upotrijebi za komercijalne svrhe, molimo vas da se obratite na adresu publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015.

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int.